

ЧЕСЬКІ ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПРОТИКАННЯ ДІЙ В ЧАСІ

У статті аналізуються чеські ФО на позначення протікання дій в часі, а саме висвітлюються функціонально-семантичні особливості чеських фразеологізмів на позначення тривалості дії та фазовості перебігу дії в часі.

Ключові слова: часові відношення, чеська мова, фразеологічна одиниця (ФО), значення.

Людська діяльність, як і її біологічне існування, здійснюється у часі і просторі. Ці два важливі параметри матеріального світу відображаються у нашій свідомості у всіх категоріях простору і часу і знаходять свою актуалізацію в мові, у якій закріплені результати пізнавальної діяльності людини.

Час – поняття філософське, воно відображає дві фундаментальні риси процесів, які відбуваються з матеріальними тілами, а саме тривалість і черговість подій. Тривалість – це фази одного і того ж явища, дії, подій. Черговість вказує на місце події серед інших подій в часовому просторі. Час відіграє важливу роль у житті людини, є формою організації суспільного життя [2: 5].

Людина живе з гострим відчуттям часу, адже він ділить людське життя на вікові періоди; на періоди, пов’язані з діяльністю людини; час відображає послідовність подій у світі. Відповідно до цього розрізняємо такі часові відношення:

а) на позначення протікання дій в часі, що характеризують тривалість дій: довго – коротко; інтенсивність проходження дій: швидко – повільно; частотність протікання дій: часто – рідко, регулярно – нерегулярно; фазовість перебігу дій: початок – кінець, рано – пізно;

б) що виражаютъ періоди в часовій сегментації світу: на позначення вікових періодів у житті людини: дитинство, молодість, старість; на позначення періодів, що пов’язані з життям і діяльністю людини: бабине літо, медовий місяць; що відбувають послідовність подій у житті людини: минуле, теперішнє, майбутнє.

З лінгвістичного погляду і автор, і адресат часово обмежені, відповідно до цього мовець називає певні явища, взаємопов’язує і категоризує їх. Розуміння часу є антропоцентричним, що відображається в мовній картині світу, адже світ розглядається як відношення спостерігача і спостережуваного. Причому спостерігач є співтворцем ситуації. Часові відношення, що виражаются мовними засобами, хоча й існують об’єктивно і незалежно від мовців, тим не менше безпосередньо пов’язані з учасниками і ситуацією спілкування.

Погляд на світ закладений у мові, кожна мова по-своєму його відображає, а витоки людського досвіду знаходимо теж у фразеології, яка є однією з найважливіших складових мовної картини світу. Часові відношення яскраво представлені у фразеології. Так, концепт “час” (архісема “temporalność”) у семантичній групі уточнюється такими аспектами: тривалість дії; інтенсивність проходження дії; частотність протікання дій; фазовість перебігу дій; віковою періодизацією у житті людини; періодизацією, пов’язаною з життям і діяльністю людини, періодизацією, що відбуває послідовність подій у житті людини. Ми зупинимося на аналізі ФО на позначення тривалості дії та фазовості перебігу дій. Нам невідомі жодні дослідження з цієї проблематики на матеріалі чеської мови, – саме тому цей аспект став об’єктом нашого дослідження, адже подана тема залишає значну частину фразеологічного матеріалу, який потребує детального опрацювання.

Завдання розвідки – розглянути функціонально-семантичну специфіку ФО на позначення тривалості дії та фазовості перебігу дій. Фразеологічні одиниці і текстові приклади для цього дослідження були вибрані зі “Словника чеської фразеології та ідіоматики” [4], при цьому встановлено (з’ясовано), що у чеській мові дещо переважають фразеологізми на позначення часового значення “довго” – 14, а ФО на позначення часового значення “коротко” – 9; фразеологічних сполучок з семантикою “початок” – 19, дещо більше ФО на позначення значення “кінець” – 21; фразеологізмів з семантикою “рано” – 11, на позначення значення “пізно” – 7. Самостійними ми не вважали ФО з варіантною формою допоміжного дієслова слова *být* (*je/být*), зі стилістичною, морфологічною, синтаксичною та лексичною варіантністю.

Семантична група *тривалість дії* презентована диференційними семами: “довго” – “коротко”.

Для чеських ФО на позначення довготи протікання дії характерне вживання наступних номінативів: час, період, година, хвилина, термін, день, рік, літо: *drahný čas / drahná doba; delší čas / dobu; hezkej čas / hezkou dobu; dobrou hodinu; malá / slabá hodinka; hodná chvíle; krátká chvíle; šibeniční termín, dlouhý den; (po / za) celý boží rok; léta letouci; dlouhá / drahná léta*.

Поняття “довго” чехи, в основному, асоціюють із “невизначеністю”, “відносністю”, “небажаністю”, “неочікуваністю”: *drahný čas / drahná doba* (напр.: *Drahnou dobu spolu nemluvil*) [4, S.II: 49]; *delší čas / dobu* (напр.: *Delší dobu jsme nedostali žádnou zprávu*) [4, S.II: 49]; *hezkej čas / hezkou dobu* (напр.: *Hezkej čas si pobyl v nemocnici*) [4, S.II: 49]. Дуже часто аби підсилити поняття “довго” у складі ФО вживається певний номінатив, що перебільшує реальний час: *dobrou hodinu* (напр.: *Trvalo dobrou hodinu, než to napsal*) [4, S.II: 97]. Також поняття “довго” чехи асоціюють із “нецікавістю”, “нудьгою”: *dlouhý den* (напр.: *To je dnes dlouhý den, strašně se to vleče*) [4, S.II: 64].

Серед ФО на позначення поняття “довго” виокремлюємо наступні значення:

а) “помірно довго”: *hodná chvíle* (напр.: *Trvalo mu hodnou chvíli, než mě po těch letech poznal*) [4, S.II: 113]; *dobrou hodinu* (напр.: *Velmi dlouho čekám tady dobrou hodinu, a stále nejde!*) [4, S.II: 97];

б) “доволі довго”: *drahný čas / drahná doba* (напр.: *Od té události uplynul už drahný čas*) [4, S.II: 49]; *delší čas / dobu* (напр.: *Je delší dobu nezvěstný*) [4, S.II: 49];

в) “дуже довго”: *léta letoucí* (напр.: *Už jsme se spolu léta letoucí neviděli*) [4, S.II: 161]; *dlouhá / drahná léta* (напр.: *Drahná léta žil v cizině*) [4, S.II: 161]; (*po / za*) *celý boží rok* (напр.: *Jako geolog byl (po) celý boží rok v terénu*) [4, S.II: 288].

Поняття “коротко” чехи в основному асоціюють із “недовгим часовим періодом”: *krátká chvíle* (напр.: *Za krátkou chvíli přinesl z lesa košiček hub*) [4, S.II: 114], або ж відносно коротким часом (найчастіше перед деякою дійсністю, часово визначену або ж після неї): *něco málo před / po*: (напр.: *Bylo něco málo před sedmou, když jsme sedali k večeři*) [4, S.II: 199]. Поняття “коротко” теж пов’язують із “дуже коротким періодом”, “практично неможливим для виконання певного обов’язку, здійснення певної роботи”: *šibeniční lhůta / šibeniční termín* (напр.: *Ale na korektury, prosím, jen žádné šibeniční lhůty*) [4, S.II: 163]. Нерідко поняття “коротко” асоціюється з коротким, але дуже важливим і дуже потрібним для виконання чогось відрізком часу: *zlomek / zlomeček vteřiny* (напр.: *O tom, zda dojedou do nemocnice včas, rozhodovaly zlomky vteřiny*) [4, S.II: 398]. Інколи поняття “коротко” пов’язують із періодом нецілих 60 хвилин, потрібних для виконання дечого, для подолання певного відрізу шляху: *malá / slabá hodinka* (напр.: *Vydržte, už je odtud jen slabá hodinka*) [4, S.II: 98].

Семантична група *фазовість перебігу дії* представлений семами: “початок” – “кінець”, “рано – пізно”. Поняття “початок” у чехів асоціюється із першими кроками: *první krok* (напр.: *Teprve vstup do školy pokládáme za první kroky do života*) [4, S.II: 151], першим коханням: *první laska* (напр.: *První lasku prožila v tanečních*) [4, S.II: 159], юними роками: *telecí láska* (напр.: *Střapatý kluk, v období telecí lásky chce na sebe upozornit siláckými řečmi*) [4, S.II: 159]; початком вільного життя: *červánky svobody* (напр.: *Válka končila, na obzoru se objevovaly červánky svobody*) [4, S.II: 53]; настроєм учасників перед початком спортивних змагань: *startovní horečka* (напр.: *Startovní horečka způsobila, že se ulil na startu*) [4, S.II: 100], початком розв’язання конфліктів: *bod tání* (напр.: *Zrušení těchto represivních opatření lze považovat za bod tání ve vývoji tohoto absolutistického režimu*) [4, S.II: 35]; початком щастя: *brána ráje* (напр.: *Manželství se mu zdálo bránou do ráje, štěstí mu bylo odepřeno*) [4, S.II: 39]; початком нового року: *nový rok* (напр.: *Do nového roku vstupoval s nejlepším předsevzetím*) [4, S.II: 288]; початком чогось но-

вого, позитивного, що передбачає благополучне продовження: *pro začátek* (напр.: *Pro začátek by to stačilo, zítra budeme v nácviku skladby pokračovat*) [4, S.II: 387]; *od teďka* (напр.: *Sliboval, že se bude od teďka držet více doma*) [4, S.II: 344]; *od nynějska* (Напр. *Sliboval si, že bude od nynějska hodný*) [4, S.II: 207].

Отже, як бачимо, “початок” у чеській фразеології в основному асоціюється із чимось приємним, бажаним, з новими сподіваннями та очікуваннями, з надією на краще.

Для чеських ФО на позначення поняття “кінець” характерне вживання предикативу *останній*: *v posledním tažení, poslední štace, poslední / smrtelná křec, do poslední chvíle / do posledního okamžiku, poslední boj, poslední bitva*.

Серед ФО на позначення поняття “кінець” виокремлюють такі значення:

1) “кінцеве існування когось (чогось), перед гибеллю”, “останній період життя людини, старість”: *v posledním tažení* (напр.: *Jde o román z prostředí rakouské monarchie v posledním tažení*) [4, S.II: 343]; *na sklonku života* (напр.: *Až na sklonku života se s ním smířil*) [4, S.II: 306];

2) “кінцеве місце життєвого існування, події в житті, в професії”: *poslední štace* (напр.: *Nemocnice byla jeho poslední štací*) [4, S.II: 337];

3) “остання, завершуча стадія, частина чогось”: *definitivní tečka* (Напр. *Štafetový běh na 4x400 m byl definitivní tečkou lehkoatletického šampionátu*) [4, S.II: 344]. Даній ФО має також наступне значення: “причина завершення, гибелі чогось”, що реалізується у наступному контексті (напр.: *Jeho zradu jsem považoval za definitivní tečku našeho přátelství*) [4, S.II: 344];

4) “стан, коли людина має вирішенні всі важливі справи, завдання, переважно робочого характеру”: *čistý styl* (напр.: *Jsem rád, že mohu nový úkol začít s čistým stolem*) [4, S.II: 325].

Дуже часто поняття “кінець” у чехів асоціюється із “кінцем літа”: *na sklonku léta* (напр.: *Na sklonku léta nastávají ranní chladna*) [4, S.II: 306]; із “кінцем дня, тижня, місяця, року чи століття”: *na sklonku dne / týdne / měsice / roku / století* (напр.: *K oné události došlo na sklonku dne, za soumraku*) [4, S.II: 306].

Інколи поняття “кінець” у чеській фразеології асоціюється із надією, із певними сподіваннями на краще, зі здійсненням мрій у значенні “стадія, період перед закінченням деякого завдання, перед досягненням бажаного наслідку, мети”: *cílová rovinka* (напр.: *Když už si myslí, že je v cílové rovince nastaly nové komplikace*) [4, S.II: 289]. Даний фразеологізм вживався у значенні “частина бігової доріжки за останнім поворотом до досягнення мети” (напр.: *Do cílové rovinky vbihali oba favorité v čele zavodního pole*) [4, S.II: 289].

Нерідко поняття “кінець” чехи асоціюють із кінцем життя людини і вкладають у поняття такі значення:

1) "кінцеве місце життєвого існування, дії в житті, в професії": *poslední štace* (напр.: *Nemocnice byla jeho poslední štací*) [4, S.II: 337];

2) "вияв, оцінка життя людини у хвилини умирання": *poslední / smrtelná křec* (напр.: *Pak se dostavila smrtelná křec a nemocný vydechl naposled*) [4, S.II: 153];

3) "аж до кінця життя, до смерті": *do poslední chvíle / do posledního okamžiku* (напр.: *Pracoval do poslední chvíle, nedbaje na své zdravotní potíže*) [4, S.II: 114];

4) "хвиля умирання людини, агонія": *poslední boj* (напр.: *Nemocný na lůžku sváděl poslední boj*) [4, S.II: 38];

5) "остання, привертаюча увагу праця, вчинок, витвір людини перед смертю": *labutí píseň* (напр.: *Sbírka se stane labutí písni milovaného básnika*) [4, S.II: 238].

Часто у чеській мові реалізується ФО *špatný konec* із значенням: "неблагополучний, нещасливий, кінець; небажане завершення справ": (напр.: *Když to tak hezký začalo, nečekal nikdo takový špatný konec*) [4, S.II: 138].

Поняття "рано" і "пізно" чехи пов'язують, в основному, із певними періодами доби, а саме: із світанням та пізнім вечором.

Поняття "рано" асоціюється із починаннями, вірою в краще: *ranní ptáče* (напр.: *Copák, ty jsi ranní ptáče, tobě to časně vstávání vadit nebude*) [4, S.II: 276], з ранніми годинами після пробудження *z rána* (напр.: *Z rána bývá už v srpnu chladno*) [4, S.II: 284], *po ránu* (напр.: *Po ránu s ním není řec*) [4, S.II: 284], *od božího rána* (напр.: *Ve žnich bývali na polích od božího rána zlobí*) [4, S.II: 284], *v časných ranních hodinách* (напр.: *V časných ranních hodinách zahajil nepřítel útok*) [4, S.II: 97]. Також поняттям "рано" позначається період після виходу сонця, після світанку: *bílý den* (напр.: *Nastal bílý den. – Pracoval na dokončení referátu od večera až do bílého dne*) [4, S.II: 64].

Поняття "пізно" чехи пов'язують із нічним періодом доби і асоціюють із пізнім періодом: *v pozdních nočních hodinách* (напр.: *Ples skončil až v pozdních nočních hodinách*) [4, S.II: 97], темрявою, таємничістю, скритістю, непомітністю: *pod rouškou tmy* (напр.: *Pod rouškou tmy pronikli partyzáni až na okraj vsi*) [4, S.II: 289]; *pod pláštěm / rouškou noci* (напр.: *Pod pláštěm / rouškou noci přesunuly se jednotky do východních pozic*) [4, S.II: 239]. Також поняття "пізно" використовують для характеристики людини, що не спить ночами, а виконує певну роботу: *noční pták* (напр.: *Říká sám o sobě, že je noční pták, že se v noci na práci lépe soustředi*) [4, S.II: 276 – 277], для характеристики людини, що полюблєє гуляти ночами (напр.: *Byl to takový rádný chlapec a stal se z něho noční pták*) [4, S.II: 276 – 277]. Поняття "пізно" чехи пов'язують також із північчю, що асоціюється із містичністю: *v pravou půlnoc* (напр.: *V pravou půlnoc se podle pověry hroby otvírají*) [4, S.II: 278].

Для фразеологічного значення релевантним інгредієнтом служить конотація, під якою розуміють імпліцитно представлені в семантичній структурі фраземи рефлексно-суб'ективні елементи, що виражають відношення суб'єкта відображення до відображеного фрагмента об'єктивної дійсності [1: 20]. Чеські ФО на позначення часових понять "довго" – "коротко", "початок" – "кінець", "рано" – "пізно" мають експресивне забарвлення: позитивне і негативне. При цьому негативну конотацію, здебільшого, мають фразеогізми з семантикою "довго": *dobrou hodinu, dlouhý den* (напр.: *Trvalo dobrou-hodinu, než to napsal. To je dnes dlouhý den, strašně se to vleče*), "кінець": *smrtelná křec, poslední boj* (напр.: *Pak se dostavila smrtelná křec a nemocný vydechl naposled*, *Nemocný na lůžku sváděl poslední boj*). Позитивну оцінку, здебільшого, містять фразеогізми з семантикою "початок": *první laska, červánky svobody* (напр.: *První lasku prožila v tanečních. Válka končila, na obzoru se objevovaly červánky svobody*), "коротко": *krátká chvíle* (напр.: *Za krátkou chvíli přinesl z lesa košíček hub*). Семи з нейтральною конотацією переважають у ФО на позначення часових понять "рано": *z rána, bílý den* (напр.: *Z rána bývá už v srpnu chladno. Pracoval na dokončení referátu od večera až do bílého dne*); "пізно": *noční pták, v pozdních nočních hodinách* (напр.: *Byl to takový rádný chlapec a stal se z něho noční pták. Ples skončil až v pozdních nočních hodinách*).

Таким чином, семантика чеських фразеогізмів на позначення протікання дій в часі є дуже багатою. Про це стверджують численні фразеологічні одиниці, які нерідко різняться відтінками значень, що свідчить про участь ФО у членуванні реалій оточуючого нас світу, про виконання ними певної номінативної функції, адже, як стверджує М. Демський, фразема – один із видів номінативних засобів [3: 4].

Література

1. Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології. – Харків, 1987.
2. Барданов С. М. Про множинність форм простору і часу // Філософська і соціологічна думка. – 1990. – № 4.
3. Демський М. Українські фраземи й особливості їх творення. – Львів, 1994.
4. Čermák F. a kol. Slovník české frazeologie a idiomatiky. – S. I – III. – Praha, 1983 – 1994.

The article analyses Czech phraseological units which express the action development in time, namely dwells upon the functional and semantic peculiarities of Czech phraseological units denoting duration of action and phase sequence of action in time.

Key words: time dimensions, Czech language, phraseological unit, meaning.